
Ivan Rogić

VUKOVAR 1991. – OTISCI
UPORABE KONSTRUKCIJSKIH
PRAVILA DRUGOJUGOSLAVEN-
SKOG PORETKA

1. O konstrukcijskim pravilima drugojugoslavenskog poretka, ukratko

Ta pravila iscrpno su opisana u posebnu radu (Rogić, 2012.). Stoga se ovdje ograničujemo na nužan tehnički opis gdje se razlikuje **sedam** osnovnih.

(a) **Revolucionarno pravilo.** Po tom pravilu poredak se uspostavlja revolucionarnom voljom i obratom, pod nadzorom posebne, **revolucionarne**, elite (avantgarde). Društvo se dijeli na dubinske skupine: **prijatelji – neprijatelji**. Između njih razlika je nepremostiva jer je između revolucionarni upis razluke, pa stoga i revolucionarni zastor. Biti protiv Revolucije (s velikim R) neoprostiv je zločin. Po istoj shemi, Revolucija se ostvaruje mjereći se navlastitim, **imanentnim**, mjerilima, koja nužno ne obuhvaćaju izvanjske posljedice, u društvu, u drugim skupinama.

(b) **Jugoslavensko pravilo.** Druga Jugoslavija uspostavljena je „odozgo“ (Ramet, 2009.). Time se našla na položaju političkog i državnog konkurenta **oprečna** državnim tradicijama nacionalnih jedinica, oblikovanim „odozdo“. Premda je druga Jugoslavija načelno federalna državna tvorevina, njezina je osnovna zadaća i svrha oblikovati navlastitu drugojugoslavensku, **nacionalnu**, zbilju u matičnim društvima posebnih federalnih jedinica. U takvu rasporedu državnih svrha nacionalni su identiteti podređeni političkoj i kaznenoj cenzuri s razine „odozgo“, drugojugoslavenske, jer su izravno svezani s državnim idejama **konkurentnim** drugojugoslavenskoj. Ostvarujući tu praksu poredak diferencira dvije socijalne skupine za „funkcionalnu“ potporu: specifičan **kompradorski srednji sloj**, koji organizira unutrašnju kolonizaciju matičnih društava nadređenim (drugojugoslavenskom) te „**političko**“ (**egalitarno**) **radništvo** u ulozi radničke klase oslobođenjem koje se poredak legitimira.

(c) **Pravilo nediobe vlasti.** KPJ/SKJ je, po položaju, **nadustavni sudionik** koji „revolucionarni program“ ostvaruje režijom permanentnog političkog „izvanrednog stanja“ (Agamben, 2008.). Kada se javlja u ustavnoj ulozi, sebi dodjeljuje monopol, politički, ekonomski, kulturni, sudbeni. Prema analizi K. Wittfogela (1998.) takav se model može držati bliskim modelu despocijske vlasti. Njegovo je središnje obilježje shematizacija po konstrukcijskom paru: monopolni vrh – revolucionarna baza (masa). Odnos između sudionika para je „neposredan“, transinstitucionalan („nebirokratski“) i zato pogodan za održavanje trajnog izvanrednog stanja.

(d) **Pravilo društvenog / „ničijeg“ vlasništva.** Na svakodnevnoj razini (osim osobnog vlasništva) dobra su načelno društvena, a praktično **svačija/ničija**. Njima monopolno raspolaže **nad/vlasnik** SKJ/KPJ, **ovlašćujući političke klijente poretka**, unovačene iz kompradorskog srednjeg sloja, na uporabu dobara, i na

upravljanje tom uporabom (u okviru tzv. **radne organizacije**). Na toj se podlozi razvila i učvrstila paradoksalna „privatizacija“ društvenih dobara. Komunisti i njihovi klijenti stvarno **privatno** raspolažu dobrima, ali bez izravne, pravne, vladničke isprave.

(e) **Pravilo nevidljiva zastora**. Po tom pravilu poredak je obvezatan održavati pričin kako je društvo i okomito i vodoravno prohodno. Nasuprot tomu, oblikuje se zbiljska društvena struktura po **dualnoj shemi**; na vrhu je trokut: partija u partiji / vojni vrh / služba sigurnosti; izvan njega, „u ostatku“ je množina skupina na većoj ili manjoj društvenoj udaljenosti od poretka („raja“).

(f) **Pravilo „trećeg puta“**. Posrijedi su dva „izuma“ gospodara drugojugoslavenskog poretka. Oba imaju svrhu pokazati/dokazati kako poredak za zbilja oblikuje i nagovještuje treći put između kapitalizma i (staljinističkog) komunizma. Izumi su, poznato je, samoupravljanje (za uporabu u unutrašnjem ustroju društva i države) i nesvrstanost (za uporabu u izvanjskoj politici i djelovanju). Samoupravljanje je, unatoč prijepornu (totalitarnu) podrijetlu i skromnim domašajima ostavilo vidljiv trag u oblikovanju novih **građanskih** aspiracija (legitimnost pojedinca). Nesvrstanost je „odmaknula“ poredak od političke sheme istok/zapad. Za uzvrat gospodari poretka bili su nagrađeni nemalim političkim i financijskim rentama za posredno slabljenje „komunističkog bloka“.

(g) **Pravilo veće hrvatske odgovornosti za zločine**. Po tom pravilu Hrvatska (kao državna ideja) i Hrvati (kao nacija) imaju **veću odgovornost** od ostalih nacionalnih skupina i državnih jedinica u sklopu druge Jugoslavije za zločine počinjene u razdoblju 1941.–1945., ali i za eventualnu (ne)stabilnost poretka u razdoblju nakon 1945. Sukladno tomu, po podatcima Z. Radelića (2006.), godine 1966. čak je 67% hrvatskog aktivnog stanovništva bilo pod paskom UDBE. (Usporedbe radi, na „sumnjivu“ Kosovu postotak pod paskom UDBE iznosi 36%, u Sloveniji 28%, a u Srbiji bez Kosova 8%.) Izravni učinak uporabe tog pravila jest „tradicionalna“ srbizacija državnih i javnih služba u Hrvatskoj te postupno izjednačivanje srpskih i drugojugoslavenskih označitelja identiteta, u rasponu od jezika do „zasluga“ u „Revoluciji“ 1941.–1945. Uporabom pravila povećava se i vjerojatnost da će svaka obrana nacionalnog hrvatskog identiteta biti, iz perspektive poretka, označena „nacionalističkom“ ili, pače, „ustaškom“. Na toj se podlozi normalizira i stigmatizacija po shemi: biti Hrvat = biti sumnjiv. Prihvatimo li razdiobu odgovornosti na koju upućuje C. Jaspers, veća hrvatska odgovornost za zločine obuhvaća pravnu, političku, moralnu i – **metafizičku** odgovornost.

2. Što se sa spomenutim pravilima dogodilo u razdoblju 1989.–1991.?

Apstraktno promatrane, vidljive su četiri mogućnosti.

(a) Sva spomenuta pravila odbačena su u trajnu zastaru. Hrvatsko državno osamostaljivanje intencionalno se naslanja na zamisao o samostalnoj nacionalnoj državi, demokratskom ustroju, zaštiti manjinskih prava, pripadnosti zapadnim političkim i obrambenim savezima, tržišnom gospodarstvu itd. Sva ta uporišta

oprečna su spomenutim drugojugoslavenskim konstrukcijskim pravilima pa, stoga, ona i nestaju iz političke i društvene uporabe.

(b) Jedan broj spomenutih pravila ostaje u uporabi. Njihova korisnost argumentira se specifičnom **ciljnom racionalnošću**. Primjerice, lako je pokazati kako su nakon 1991. poništena pravila poput pravila nediobe vlasti, pravila društvenog/„ničijeg“ vlasništva ili pravila „trećeg puta“. Ali nema pouzdanih dokaza za tvrdnju kako su na isti način uklonjena, primjerice, revolucionarno pravilo ili pravilo nevidljiva zastora. S obzirom na ratne događaje u razdoblju 1991.–1997., lako je, također, pokazati da neki društveni sudionici u hrvatskom društvu rabe i pravilo veće hrvatske odgovornosti za zločine, (tada u aktualnom, ratnom, razdoblju).

(c) Jedan broj spomenutih pravila ostaje i dalje u uporabi, ali ta uporaba nije svezana s ostvarivanjem određenih ciljeva nego je posljedica **manjka kompetencije** potrebne za razvijanje novih/drugačijih konstrukcijskih pravila. Drugačije rečeno, društveni sudionici u hrvatskom društvu spomenuta pravila rabe jer **nisu sposobni/ne znaju** djelovati po drugačijim pravilima. U tom slučaju korijen njihove trajnosti nije ciljna racionalnost pojedinih sudionika nego tehnička (instrumentalna) nesposobnost u oblikovanju novih predložaka javnog djelovanja.

(d) Jedan broj spomenutih pravila ostaje u uporabi i dalje jer su sudionicima hrvatskog društva jednostavno – **nametnuta**. Pri tomu, korisno je razlikovati dvije osnovne adrese s kojih takva prisila dolazi. Prva adresa su različiti izvanjski sudionici (politički, financijski, vojni, vjerski itd.) kojima je hrvatsko državno osamostaljivanje prijeporno **kao takvo**, pa traže ili prisiljavaju sudionike hrvatskog društva na uporabu drugojugoslavenskih konstrukcijskih pravila. Mogu se označiti pridjevom **egzogeni** čimbenici prisile. Druga adresa je u kolektivnom pamćenju/sjećanju sudionika hrvatskog društva. Tako akumuliran **strah**, sjećanje na posljedice i oblike kažnjavanja za različita nijekanja drugojugoslavenskih pravila itd. može potaknuti poopćeni manjak hrabrosti i inovativnosti te, na drugoj strani, osnažiti jednu vrst **kompulzivne imitacije** u totalitarnom razdoblju oblikovanih i nametnutih pravila, kakva su, vidjelo se, i spomenuta pravila. Ta se skupina poticaja može označiti pridjevom **endogeni** čimbenici prisile.

Uočiti je: tipološki nagoviještene mogućnosti međusobno se nužno ne isključuju, ne računamo li mogućnost označenu (a). To, drugačije rečeno, znači da je kontinuitet uporabe određenih konstrukcijskih pravila drugojugoslavenskog poretka (ako je, uopće, kontinuitet odredljiv) moguće analizirati i razumjeti uzimajući u obzir utjecaj i manjak kompetencije te učinke egzogene i endogene prisile i posljedice ciljno/racionalnih postupaka, neovisno o tomu koliko su postupci tehnički i simbolički razgovijetno oblikovani. Očito je da je središnje pitanje: je li uopće moguće o kontinuitetu uporabe spomenutih pravila mjerodavno govoriti? Ovdje se zagovara hipoteza da je moguće. Hipoteza se temelji na dvije osnovne skupine događaja. To su: (a) prijepori oko „tranzicije“ socijalizma u kapitalizam; (b) događajnost srpske agresije. Nije nekorisno izravnije skicirati na što se cilja.

(a) Prijepori oko tranzicije drugojugoslavenskog socijalizma u kapitalizam nagoviještani su načinom na koji međunarodni, politički i financijski, čimbenici (države, savezi, financijske ustanove, korporacije) u razdoblju 1989.–1991. hrvatsku

tranziciju omeđuju. Shema je ova: **kapitalizam da – samostalna Hrvatska ne**. Premda ponuđena formulacija može zvučati na prvo uho paranoidnom, treba podsjetiti kako je iz onodobne međunarodne perspektive optimalnim političkim okvirom suspenzije komunizma **kapitalistička Jugoslavija**. Nade polagane u program „nadzirane“ tranzicije, pod ravateljstvom A. Markovića, političara koji obećava opstanak Jugoslavije i promjenu komunističkog sustava vlasništva i gospodarstva, nisu tek prigodni lirski „ispadi“. Posrijedi je program oko kojega je vidljiva sloga sviju onodobnih mjerodavnih adresa.

Iz takva je programa vidljivo kako će neka konstrukcijska pravila drugojugoslavenskog poretka morati u zastaru, primjerice, pravilo društvenog/„ničijeg“ vlasništva; pravilo trećeg puta, ili pravilo nediobe vlasti. Ali, na drugoj je strani vidljivo kako neka pravila ostaju na snazi, ponajprije drugojugoslavensko pravilo. Samo je prividno neobično kako na snazi ostaje i revolucionarno pravilo. Posrijedi je, podsjetimo, zamisao o **konzervativnoj revoluciji**. Neovisno o smjeru: konzervativnom ili komunističkom, praksa koja se na tragu samog pravila oblikuje bitno je određena **revolucionarnošću**. U novom kontekstu revolucionarnost se ne cilja ostvarivati masovnim ubojstvima „kontrarevolucionara“ kao u komunističkoj epizodi. Ali se nedvojbeno cilja ostvarivati **voljom „odozgo“** (bezuovjetno). Praktično, to znači da se kapitalizam ima uspostaviti po imperativu „odozgo“, a ne na temelju akumulacije endogenih društvenih promjena sabranih u samom hrvatskom društvu. Ovdje je izvan rasprave da je onodobno drugojugoslavensko gospodarstvo u Hrvatskoj (u Hrvatskoj tada **nema** nacionalnog gospodarstva) u raspadu. Upućuje se, međutim, u kakvoću tranzicijske volje: ona je po svojim ishodištima – revolucionarna.

Tranzicijska shema u razdoblju 1989.–1991., dakle, ostavlja u uporabi dva nezanimariva konstrukcijska pravila oblikovana u drugojugoslavenskom razdoblju i poretku: jugoslavensko i revolucionarno. Time, posredno, ostaje u istoj ulozi i drugojugoslavenski kompradorski sloj. Njegova se zadaća mijenja toliko koliko ima drugačiji smjer: biti agentom kapitalizma. Ali konstrukcijska pravila djelovanja ostaju ista: jugoslavensko i revolucionarno. Na toj podlozi brojni „reformirani“ drugojugoslavenski komunisti mogu se lagodno prenijeti (tranzicijskim obratom) u kapitalističke – „liberale“. Kao što je poznato, množina nije ni propustila takvu priliku u godinama poslije. Ionako su brojni već imali potrebna profesionalna iskustva stečena radom u drugojugoslavenskim bankama, izvoznim agencijama i državnom krijumčarenju pod nadzorom tajnih služba.

(b) Jasno nagoviješteni kontinuitet uporabe spomenutih pravila srpske je komuniste ohrabrio da onoj „izvornoj“ tranziciji: iz komunizma u kapitalizam pridruže i domaću, srpsku: iz Jugoslavije u Srbiju. Bili su, zacijelo, uvjereni, uostalom i **ne posve pogrešno**, da je to samo dodatan dio jedne iste tranzicije. Rabeći ista konstrukcijska pravila drugojugoslavenskog poretka: jugoslavensko i revolucionarno, kao i „inženjeri“ tranzicije, razložno su računali kako njihova „privatizacija“ Jugoslavije nije bitno različita od tranzicijske privatizacije javnih dobara u jugoslavenskom gospodarstvu; u oba slučaja dobitnici su imali biti isti: kompradorski sloj oblikovan i razvijen primjenom konstrukcijskih pravila drugojugoslavenskog poretka. Budući da je taj sloj, kako je prije nagoviješteno, novačen asimetrično jer je

djelovalo pravilo veće hrvatske krivnje i odgovornosti za društvena i politička zla, njegovo je etničko podrijetlo kasnih osamdesetih godina bilo, uglavnom, srpsko. Pa je i tranzicija iz Jugoslavije u Srbiju imala biti samo preinaka u izvanjskoj formi.

Takva tranzicija, po shemi: **kapitalizam + srpska agresija** naišla je, na drugoj strani, u matičnim društvima nacija uklopljenih u drugojugoslavensku državu, na predvidljiv otpor. Nasuprot drugojugoslavenskim i srpskim komunistima, na poslu organizatora otpora srpskoj agresiji diferenciraju se novi sudionici. Oni su različita socijalnog i regionalnog podrijetla, s različitim profesionalnim i tehničkim sposobnostima. Ali ih na okupu drže dva čimbenika. Izvana: veličina agresorskog rizika kojemu su izloženi. Iznutra: narativ o nacionalnoj solidarnosti u slobodi. Označeni su dvosmislenim naslovom: **nacionalisti**. Dvosmislenost naslova u smjeru otvorene negativne stigmatizacije pojačava se s dvije adrese. Prva su slobodni tranzicijski „liberali“ koji rabe tranzicijsku shemu: kapitalizam + Jugoslavija. Druga su tranzicijski drugojugoslavenski komunisti, godine 1991. već vrlo zaposleni na organizaciji agresije na one koji im se opiru; njihova je shema „nezatna“ revizija prve: kapitalizam + Srbija (sadržajno i teritorijalno Jugoslavija). „Nacionalisti“ su, i za jedne i za druge, očito, „pijesak u cipeli“.

U tom se okviru, dakle, oblikuje i druga skupina događaja u kojoj se uporaba konstrukcijskih pravila drugojugoslavenskog poretka nastavlja. Uporabi tranzicijom već osnaženih jugoslavenskog i revolucionarnog pravila pridružuje se sada, s novom energijom, pravilo veće hrvatske odgovornosti za zločine te pravilo nevidljiva zastora. Zona primjene pravila veće hrvatske odgovornosti za zločine izravno se osnažuje potrebom srpskih osvajača za, makar i nakaznom, vrijednosnom argumentacijom, po shemi: ubijamo ubojice. Pak, zona primjene pravila nevidljiva zastora leži na manje očitu poticaju. Na djelu je agresorska intencija da se, iza pozornice društva koje se bori za srpsku prevlast, uspostavi nova dualna struktura po shemi: Srbi na vrhu – ostali na dnu, navlastito Hrvati. Posrijedi je, očito, radikalizirana inačica drugojugoslavenske uporabe istog pravila.

3. Što se sa spomenutim pravilima dogodilo u razdoblju 1991.–2000.?

Prije skicirane četiri osnovne mogućnosti uporabe drugojugoslavenskih pravila treba i u ovom razdoblju načelno uzeti u obzir. Kako je s njima u društvenoj zbilji u Hrvatskoj, nije moguće točno odrediti ne uzmu li se u obzir središnje činjenice **hrvatske tranzicije** koja se u promatranom razdoblju diferencira i oblikuje. Na djelu su četiri osnovna tranzicijska procesa: (a) prelazak iz drugojugoslavenske u samostalnu **hrvatsku** državu; (b) prelazak iz socijalističkog gospodarstva u **kapitalističko**; (c) prelazak iz totalitarnog političkog sklopa u **demokratski**; (d) prelazak, pokradimo prigodnu složenicu I. Pilara, iz predmeta srpske i drugojugoslavenske agresije u **podmet (subjekt) pobjede nad agresorom**. Ne treba te procese zamišljati uvijek u sukladnim odnosima. Naprotiv, raspoloživi uvidi, a i mjerodavna sjećanja, pokazuju kako su, nerijetko, njihovi učinci i glavni sudionici bili međusobno oprečni, pače u nezanemarivim sukobima.

Hrvatsko je političko vodstvo, poznato je, godine 1991., uspostavilo samostalnu hrvatsku državu. Time je polazna tranzicijska shema iz razdoblja 1989.–1991.

bitno promijenjena. Shema se sada intencionalno određuje odnosom: **kapitalizam da – Hrvatska da**. No shema, poznato je, na međunarodnoj razini nema poopćenu potporu. Naprotiv, jasno je vidljivo da su se razdijelile dvije skupine čimbenika (država, financijskih agenata, saveza itd.). Manja podupire novu shemu hrvatske tranzicije; brojnija, druga, naprotiv, odbija je i ustrajava na uporabi sheme iz razdoblja 1989.–1991. (kapitalizam da – Jugoslavija da). Shema nema jedinstvenu potporu ni u hrvatskom društvu. I ono se dijeli na dvije skupine. Prva, većinska, ustrajava i zagovara ostvarenje baš takve tranzicije (kapitalizam da – Hrvatska da). Druga, manjinska, naprotiv, drži kako su na djelu „opasne namjere“. Pri tomu nije prijeporna tranzicija u kapitalizam; izvor prijepora je hrvatska državna samostalnost.

Na načelnoj razini, dakle, razložno je očekivati kako će hrvatska tranzicijska shema osnažiti suspenziju sviju, prije opisanih, konstrukcijskih pravila drugojugoslavenskog poretka. Očekivanje osnažuje i intencija nove hrvatske vlasti k uspostavi demokratskog političkog poretka. Međutim, već i prije naznačena činjenica kako ta tranzicijska shema, navlastito na onoj strani gdje se u ulozi tranzicijske adrese javlja samostalna hrvatska država, **nema** jedinstvenu potporu na međunarodnoj razini a ni u samom hrvatskom društvu, nameće oprez. To, posredno, znači da će se pojedina konstrukcijska pravila drugojugoslavenskog poretka **nastaviti rabiti i u hrvatskoj tranziciji**, ponajprije kao posljedica vanjske/unutrašnje **prisile**. Tomu treba dodati i činjenicu da u hrvatskom onodobnom društvu nema većeg broja ljudi kompetentnih u oblikovanju tržišnog gospodarstva i demokratskih institucija. Stoga se kontinuitet uporabe nekih konstrukcijskih pravila osnažuje i kao zgođna posljedica **manjka** potrebnih znanja i umijeća za uporabu drugačijih pravila. Nije nekorisno podsjetiti na nekoliko poučnih primjera.

(a) Na načelnoj razini, kako je naznačeno, hrvatska tranzicija ustrajava na suspenziji jugoslavenskog pravila. Međutim, dva primjera pokazuju kako su njegove praktične derivacije i više nego „prisutne“. Prvi primjer pruža uporaba Jugoslavenske narodne armije. U razdoblju od lipnja do listopada 1991. (od proglašenja hrvatske državne samostalnosti do raskida državnih i pravnih veza Hrvatske s drugom Jugoslavijom) JNA je imala zadaću „normalizirati“ prilike njihovom nasilnom redukcijom na prethodnu drugojugoslavensku zbilju. Od listopada 1991. dalje ona se otvoreno pridružuje srpskim agresorskim postrojbama, polazeći od racionalna uporišta kako su tranzicijske sheme: kapitalizam + Jugoslavija i kapitalizam + srpska agresija, **istovjetne**. Zacijelo u toj zadaći leži glavni razlog zbog kojega, poslije, tužiteljstvo Haškog suda nije za počinjene zločine kazneno optužilo nijednog generala s vojnog drugojugoslavenskog vrha.

Drugi primjer je poznati međunarodni plan Z–4, kojim se cilja trajno urediti položaj Srba u Hrvatskoj tako što će se ustrojiti svojevrсна (srpska) država u državi (Hrvatskoj). Izravna je posljedica plana isključivanje ozbiljnih mogućnosti uspostave hrvatske države neovisne o Srbiji, ili, godine 1995., još o „trećoj Jugoslaviji“.

(b) Hrvatska tranzicija načelno ustrajava na suspenziji i revolucionarnog pravila. No prvi privatizacijski „val“, sada u hrvatskom gospodarstvu, organiziran je još **tijekom ratnog razdoblja**. Teško je iz obrambenih napora koji određuju i prožimlju društvenu cjelinu izvesti zaključak kako baš u ratnim prilikama treba

otpočeti s privatizacijom. Osim ako nije posrijedi uporaba revolucionarnog pravila sukladno kojemu se, **baš u ratnom razdoblju**, treba osnažiti i konzervativni okret spram kapitalističkog gospodarstva odlučnim djelovanjem „odozgo“. Dodati je kako su nezanemarljivi zahtjevi da Hrvatska na taj način dokaže svoju tranzicijsku vjerodostojnost otposlani i s mjerodavnih međunarodnih adresa. Glavni učinak uporabe pravila je, poznato je, uspostava **političkog kapitalizma** (J. Županov) i s njim svezana dualna društvena modela. Uporaba istog pravila dalekosežno je olakšala u skupini korisnika „viših katova“ dualne strukture akumulirati množinu bivših komunista „tranzitiranih“ u nove ekonomske „liberale“ i poduzetnike. (Posrijedi je, u osnovi, **prvobitna akumulacija – kapitalista, ne kapitala**, kako se znalo prigodno govoriti.) Pak množina „nacionalista“, optuženih poslije u političkoj javnosti zbog klijentske ovisnosti o poretku i sudioništvu u takvoj „revolucionarnoj“ privatizaciji, bila je tada – na bojišnici.

(c) Pravilo veće hrvatske odgovornosti za zločine kontinuirano se, **izvan Hrvatske** (a u promatranom razdoblju), rabi na dvije osnovne adrese. Prva adresa je skupina međunarodnih sudionika (napose iz Velike Britanije i Francuske) protivnih hrvatskoj preinaki tranzicijskog modela. Za njih osnovna tranzicijska shema glasi: kapitalizam da – Jugoslavija/Srbija da. Druga adresa je agresorska: drugojugoslavenska i srpska. Uporaba pravila na obje spomenute adrese orijentirana je istim ciljem: legitimirati srpsku agresiju „obranom od ustaša“ te stigmatizaciji Hrvata kao zločinaca osigurati epistemološki status **znanstvenog nalaza**. U tom se pogledu posebno ulažu naponi u dokazivanje strukturne srodnosti između tranzicijske Hrvatske i ustaškog poretka iz razdoblja 1941.–1945. godine.

Pravilo se rabi i **u** hrvatskom društvu, navlastito u dijelu političke javnosti gdje je već prije, uporabom jugoslavenskog pravila, pojašnjeno kako su hrvatske tranzicijske namjere, navlastito uspostava samostalne države, **opasne**. No nije glavna zadaća uporabe pravila osnažiti predodžbu o opasnosti, to je već učinjeno. Koliko je vidljivo, glavna je zadaća uporabe pravila u hrvatskom društvu **odijeliti** „nacionaliste“ od „zdrava“ ostatka hrvatskog društva. Ne mogu se, pri tomu, nekritički imitirati baš sva stigmatizacijska pomagala uporabljena na prije spomenutim adresama izvan Hrvatske. Ali se, bez posebnih teškoća, rabe ona koja su dizajnirana „znanstveno“ ili, barem, „kritički“. Na toj podlozi nastali su brojni narativi kojima se dokazuje ili sugerira kako u hrvatskom društvu „nacionalisti“ ne mogu uspješno ostvariti tranzicijski program te da je između njih i tranzicijske vizije građanske modernosti neuklonjiva zločinačka sjena.

Posebna događajna zona uporabe i primjene pravila veće hrvatske odgovornosti za zločine je, poznato je, obrana od srpske agresije na ratištu. Hrvatska je u ratu i obrani od agresije zapravo gotovo cijelo promatrano razdoblje (1991.–1997.). Stoga je obrambeni napor **u samom središtu tranzicije**, što hrvatski tranzicijski primjer čini bitno različitim od drugih (ne računa li se primjer Bosne i Hercegovine). Uporaba spomenuta pravila u ovoj događajnoj zoni razvila je dva temeljna narativa.

Prvi je dobiven tematskim prijepisom prije skicirane stigmatizacije hrvatskog nacionalizma. Sukladno tomu, Hrvatska vojska, kao glavna institucija hrvatske obrane od agresije, **nije sposobna djelovati razlikujući vojne operacije**

od zločinstava. Ili, drugačije rečeno, zločinstva su u djelovanju Hrvatske vojske strukturnom konstantom. Iscrpnije analizirati uvjete, kontekst, tehničke, vojne i organizacijske mogućnosti izgrađivanja Hrvatske vojske u razdoblju 1991.–1995., nadmašuje zadaću ovoga teksta. No o tomu je napisana brojna analitička literatura. U njoj valjanih dokaza iznesene tvrdnje nema. Počinjeni zločini (koje treba razlikovati od informacijske režije ne/događaja i pseudo/događaja) izazvani su različitim čimbenicima i s Hrvatskom vojskom kao obrambenom institucijom nemaju organske veze.

Drugi temeljni narativ je, paradoksalno, **agresorski**. Sukladno tomu, Hrvatska je vojska – agresorskom vojskom. Budući da se Hrvatska vojska borila na hrvatskom državnom teritoriju ta tvrdnja je, već na prvi pogled, besmislenom. Ali zadobiva „uvjerljiv“ sadržaj premjesti li se teritorijalna pozornica u Bosnu i Hercegovinu. Pri tomu se „amputira“ činjenica da je srpska agresija organizirana pretežno s teritorija BiH te da je vođenje ratnih operacija Hrvatske vojske na teritoriju BiH prije svakog prijenosa bilo uređivano političkim sporazumima između državnih vlasti. Itd. Ni u ovom slučaju kritička literatura ne pruža dokaze iznesene tvrdnje. (Informacijska režija ne/događaja i pseudo/događaja (Tuđman, 2012.) u nju se ne može ubrojiti.)

4. O nekim primjerima uporabe drugojugoslavenskih konstrukcijskih pravila u razdoblju nakon 2000. godine

(a) Zacijelo je u hrvatskoj javnosti, političkoj, ali i općoj, u promatranom razdoblju najsnažnije prisutan narativ¹ o (ovisničkom) **međunarodnom** položaju Hrvatske. Budući da je prethodeće tranzicijsko razdoblje suspendiralo pravilo „trećeg puta“, njegovih izrazitijih tragova u stvaranju novog narativa, zapravo, nema. Pače, nije netočno ustvrditi kako „zapadna“ inačica toga narativa, koja se oblikuje pričom o (svijetloj) budućnosti Hrvatske u Europskoj uniji, aktivno potiskuje i

1 U radu se na više mjesta rabi riječ **narativ** (priča, pripovijed, prikaz). Prema F. Lyotardu, narativ je **tehnički sklop, tehnički aparat** za uređivanje, pohranu i obnovu znanja i podataka, informacija, koje su, po pravilu, u opreci ili u sukobu s aktualnom paradigmom javnog znanja. Narativi se oblikuju pragmatično s obzirom na zahtjeve i uvjete prijenosa u društvenom komuniciranju. Stoga adresa pošiljatelja, adresa primatelja kao i lik glavnog junaka mogu pripadati **jednom istom društvenom akteru** (samo u različito vrijeme). Razlikuju se **veliki narativi** i **mali narativi**. Prema F. Lyotardu, u zapadnoj modernosti dva su glavna velika narativa: narativ o slobodi na temelju znanosti i narativ o (spekulativnoj) umnosti kao „zavičajnu“ slobode. Oni su, u organizaciji javnog znanja i komunikacije, **središnja uporišta** malih narativa. U praksama postmodernosti mali se narativi rabe bez oslonca na središnja uporišta velikih narativa jer je postmodernost oduzela vjerodostojnost, uvjerljivost, velikim narativima modernosti. Stoga se mali narativi prakticiraju „lutajući“, „kružeći“, kao tragovi energije razlike koja stalno izmiče supstancijalnoj redukciji (svodenju) na njezinu izvanjsku, „odozgo“ zadanu, bit. No u posttotalitarnim zbiljama mali se narativi javljaju i kao predložci priča/prikaza „unatrag“, dakle, kao tragovi onoga što se izgubilo i što se više u „izvornu“ (totalitarnu) liku ne može rekonstruirati. Komunikacijski promatrano, i oni su „lutajući“, obvezani potragom za **privremeno** valjanim izrazom i frazom. Ali im korijen nije u održavanju transdruštvene neiscrpivosti životne razlike nego, paradoksalno, u potrebi obnove onih društvenih stanja u kojima se razlika javlja – **samo instrumentalno reducirano**, dakle, kao sastojak još aktualno nepoznate velike priče, koje razlikom ima tehnički, točnije: **logorski**, upravljati. Ovdje se riječ narativ rabi na tom tragu.

uporabu jugoslavenskog pravila. Na tom su tragu vidljive barem dvije temeljne razlike. (a) Hrvatska se uključuje u europski državni savez „odozdo“, na temelju volje i njezinih političkih elita (među kojima nisu vidljivi euroskeptici) i volje stanovništva (pokazane na referendumu). (b) Hrvatska se europskim članstvom **odvaja** od drugih, bivših, drugojugoslavenskih državnih jedinica, ojačavajući svoju neovisnost u odnosu na njih, navlastito u odnosu na Srbiju.

Međutim, „istočna“ inačica toga narativa upućuje na oprečan smjer. Njega određuju dva graničnika: Zapadni Balkan i Regija (s velikim R). Neovisno o tome koliko su na njima vidljivi tragovi britanskih i drugih geopolitičkih radionica, spomenuti graničnici jasno nagovješćuju kako jugoslavensko pravilo **nije isključeno** iz uporabe. Otvorena opreka između njegove uporabe i uporabe hrvatskih tranzicijskih pravila cilja se nadmašiti novom „regionalnom“ zadaćom Hrvatske. Zadaća se, ukratko, sastoji u obvezi Hrvatske na pomoć ostalim članicama Zapadnog Balkana/Regije u „priključivanju“ Europskoj uniji. Takva obveza implicira i obvezu izgrađivanja (u Regiji) različitih oblika političke i institucionalne suradnje „odozgo“, posve sukladno načinu uporabe jugoslavenskog pravila u razdoblju 1945.–1990. godine.

(b) Drugi izrazitiji narativ jest narativ o nužnosti rentiranja **antifašizma** u društvenoj praksi. Zasluge u borbi protiv fašizma spadaju na temeljni simbolični kapital što ga je drugojugoslavenski poredak uspješno rentirao, navlastito, dakako, komunisti. Iz kruga korisnika prava na rente poprijeko su, međutim, uklonjeni Katolička crkva (premda je, primjerice, bez lika kardinala A. Stepinca ili istarskih franjevac hrvatski otpor fašizmu teško odredljiv); Hrvatska seljačka stranka; hrvatski komunisti A. Hebranga; množina civilnih pomagača organiziranih u različite mreže otpora. Stoga komunistički korisnik zasluga u razdoblju 1945.–1990. ne zrcali najtočnije izvornu pluralnost hrvatskog otpora fašizmu. Koliko je vidljivo, odlučnija obnova toga narativa otpočela je prvih godina obrane od srpske agresije. Tada je u više prigoda srpska agresija označena „fašističkom“, S. Milošević „fašističkim diktatorom“, a hrvatska obrana – antifašističkom. Nije prijeporna stanovitost osjećajna osnova takva naslova. Ali se on najbolje ne slaže s činjenicama. Razlog je jednostavan: srpsku agresiju na Hrvatsku godine 1991. organizirali su drugo jugoslavenski i srpski **komunisti**, tada na vlasti. Budući da imaju isti cilj: pokoriti Hrvatsku, oni se tijekom agresije „spajaju“ s drugim srpskim, „antifašističkim“, krilom (priznatim, uostalom, u Velikoj Britaniji do jeseni 1943.) – četnicima, točnije novim četnicima. Drugačije rečeno, obrana Hrvatske od agresije obranom je i od komunista i od ostalih rasista, ili, točnije, **obračun je s totalitarizmom** (otpisuju se i fašizam i komunizam). No ustrajavanje na antifašističkom temelju hrvatske obrane stavlja u izgled tvorcima narativa tri osnovna „dobitka.“ (a) Ostaju na snazi središnja drugojugoslavenska konstrukcijska pravila s implicitnom „starom“ razdiobom identiteta glavnih sudionika na drugojugoslavenskoj pozornici. (b) Učvršćuje se stav kako je novi društveni i politički ustroj u Hrvatskoj, tranzicijski, djelo nove/stare komunističke avangarde i njihovih „suputnika“. (c) Totalitarna komunistička baština u Hrvatskoj ostaje mjerodavna politička baština u oblikovanju – demokratske Hrvatske.

Vidljivo je, u oblikovanju toga narativa aktivno se rabi više konstrukcijskih pravila iz drugojugoslavenskog razdoblja. Na prvom je mjestu jugoslavensko pra-

vilo te pravilo veće hrvatske odgovornosti za zlo; primjena potonjeg pravila isključuje mogućnost da se u ulozi demokratskih hrvatskih pobjednika ustali netko tko nije komunističkog podrijetla ili po komunistima ovlašten (primjerice „proljećar“ ili iseljeničkog podrijetla). Vidljiv je i otisak pravila nediobe vlasti. Razlika je tek u razini primjene pravila. Ono se ne rabi za oblikovati institucionalni ustroj demokratske vlasti nego za nadzor temeljnog simboličnog monopola. U okviru antifašističkog narativa isključena je mogućnost da je simbolički temelj hrvatske nacionalne obnove nastao naporima sudionika **pluralnih** identiteta i podrijetla.

(c) Treći narativ je o „zrelom“ **demokratskom društvu** kao organskom rezultatu tranzicije. U njemu se ističe velika demokratska kakvoća institucionalnog sklopa u Hrvatskoj uspostavljena nakon 2000. godine. Unatoč manjim sukobima između glavnih sudionika **političkog sektora** vidljivo je da u „skladanju“ toga narativa sudjeluju **svi iz sektora**. Narativom se, dakako opravdano, ističe važnost određenih norma (zakonitost, borba protiv korupcije, poštivanje socijalnih i ljudskih prava itd.), u oblikovanju demokratske zbilje. Ali, na drugoj strani, isti se narativ može držati i dobrim primjerom obnove uporabe pravila nevidljiva zastora. Dostatno je podsjetiti kako je, **usporedno** s izgrađivanjem formalne demokratske konfiguracije društva, na djelu proces redukcije, pače **zatiranja, modernizacijske autonomije** kako pojedinaca (siromaštvo, gubitak perspektive itd.) tako i države (brojne nametnute obveze **substandardne u odnosu na mogućnosti zajamčene međunarodnim pravom**). Drugačije rečeno, pravilo nevidljiva zastora što se ovdje rabi olakšava zastrijeti osnovno: uvid da je stranačka demokracija u Hrvatskoj evoluirala u jednu vrst političkog manirizma, bez velike modernizacijske sposobnosti.

(d) Izgleda, narativ o **(novoj) pravednosti** najviše duguje kontinuitetu uporabe revolucionarnog pravila. U novonastaloj shemi nema više „klasične“ drugo-jugoslavenske opreke: (klasni) prijatelji – (klasni) neprijatelji. Ali je ponuđena simbolička shema: (tranzicijski) kriminalci – (opljačkani) „obični“ ljudi. U obje sheme glavni regulator odnosa između oprečnih skupina (sakriven vodoravnom crtom) jest – stigma. Ona, poznato je, generira navlastito ozračje nesnošljivosti, gdje nije najvažniji točan uvid u stanje stvari nego ima li se/nema li se krivca za nedaće. Drugačije rečeno, stvara se ozračje pogodno za političke i slične javne kampanje usmjerenje kojih izravno ovisi o tome tko, kuda i u koga upire prst (optužbe).

Iz toga skoka u raj unatrag u više su se navrata izveli zaključci kako je ostvarivanju (nove) pravednosti strukturno bliža poopćena identitetska bliskost, točnije: istost (u nevolji) nego razlike, navlastito one sa supstancijalnim obilježjima kao što su razlika između zločinca i žrtve, nacionalne razlike, etičke razlike, razlike u kompetenciji itd. Na tom se tragu u političkom sektoru bolje ocjenjuju prakse **banalizacije razlika**, srodne praksama banalizacije na djelu kasnih osamdesetih prošlog stoljeća. Protiviti se „istosti“ (u nevolji) postalo je u mnoštvu primjera samorazumljivim značenjem složenice: biti nečovječan. Primijeni li se spomenuti „izum“, primjerice, na državljansko ponašanje, a ono **obvezuje razlikom**, (državlanske obveze u različitim državama su različite), „izum“ vodi očitu humorističnu zaključku po kojemu se sadržaj složenice: biti hrvatskim državljaninom, svodi u komunikaciji s ne/državljanima, stranim državljanima itd. na **obvezujuće** nijekanje hrvatskog državljanstva kao – otiska nečovječnosti.

(e) Primjena pravila veće hrvatske odgovornosti za zlo i zločine i u ovom razdoblju tematski je najviše zaokupljena hrvatskom obranom od agresije i hrvatskim Domovinskim ratom. Vidljivo je kako se osnovne figure primjene značenjski radikaliziraju. U spomenutom razdoblju, poznato je, središnja je figura primjene **istovrtnost** uspješna vođenja hrvatske obrane od agresije i „udružena zločinačkog poduhvata“. „Izum“ je, poznato je, izašao iz radionica Tužiteljstva Haškog suda. No lako je uočiti kako se, i prije haške uporabe toga „izuma“ (prije 1999., kada je u praksi suda u Haagu uporabljen prvi put) **hrvatskoj javnosti** nude nekoliko primjeri porabe istog „izuma“ i pravila i u primjeni na isti sadržaj: hrvatski Domovinski rat. Drugačije rečeno, uporaba složenice „udruženi zločinački pothvat“ kao alata u primjeni pravila veće hrvatske odgovornosti za zlo i zločine na Domovinski rat, nije isključivo prisilna podrijetla. Točnije će biti kako su posrijedi usporedne prakse koje se uzajamno podupiru i osnažuju.

Nisu, dakako, spomenuti narativi jedini nastali na temelju upotrebe drugojugoslavenskih konstrukcijskih pravila u promatranom razdoblju. No oni su, nedvojbeno, vidljiviji od drugih, **ponajprije u političkoj (regulativnoj) javnosti**. Njihova javna uporaba nije, međutim, ograničena na (javnu) razmjenu „tračeva o prošlosti i budućnosti“. S njima se u uporabu vraćaju i stari/novi predlošci „konstrukcije“ društvenog (ne)djelovanja: institucionalnog i socijalnog. Budući da su posrijedi drugojugoslavenski recepti prirodno se nameću dvije hipoteze o korijenu njihove „racionalnosti“. (a) Na djelu je (poopćeni) društveni **napredak unatrag**. Stoga je uporaba starih/novih drugojugoslavenskih konstrukcijskih pravila primjerena, realistična, jer su i sama ta pravila podrijetlom iz iste društvene zbilje „unatrag“. (b) Na djelu su društvene promjene s otvorenim obzorom mogućnosti. Te mogućnosti glavni korisnici akumulirane društvene moći (u političkim i financijskim institucijama, ponajprije) teže zauzeti/„kolonizirati“ postupcima i izumima za koje su tehnički kompetentni. Radi toga odabiru i određena konstrukcijska pravila drugojugoslavenskog poretka. Neovisno o tomu kojoj se hipotezi priznaje prednost, vidljivo je kako su obje izvedene iz manje očita ishodišta. Nije netočno to ishodište imenovati složenicom: **razvojna zatvorenost** (što je „lirska“ označnica, inače nimalo lirske, **strategijske nesposobnosti** upravljačkih i tehničkih elita u hrvatskom društvu). Zrcaleći tu zatvorenost, posezanje za receptima „unatrag“ u njihovoj se imaginaciji nekonfliktno normalizira. (I postaje – dio problema, a ne dio rješenja.) Pak ustrajnost kojom se primjena takvih starih/novih konstrukcijskih pravila oslobađa od odgovornosti za zbiljske učinke te primjene dopušta njihovu porabu „čitati“ i kao označitelje novih, sada još ne posve poznatih, totalitarnih stanja. S **viškom** demokracijskih forma i **manjkom** modernizacijskih učinaka (životne/socijalne slobode).

5. Vukovarski simbolizam i pravila

Analiza uporabe prije opisanih pravila u vukovarskom događaju 1991. nalaže prethodno razlučiti osnovne **značenjske** razine na kojima se sam događaj opisuje i tumači. Za našu svrhu razlikujemo **tri** takve osnovne razine, **u užem smislu**. Na prvoj razini Vukovar 1991. značenjski se veže s hrvatskim „vrućim vratima“

(Termopil). Na drugoj razini, Vukovar 1998. značenjski se određuje kao (uzorita) pozornica „mirne reintegracije“. Na trećoj razini Vukovar se značenjski određuje naslovom: hrvatski grad heroj. Da Vukovar nije zbiljskim gradom nego u socijalnom okolišu odvojena/posebna simbolička tvorevina (srodna drugim spomeničkim/memorijalnim tvorevinama), analiza razvijena na spomenutim razinama bila bi, zacijelo, dostatnom za potpun uvid u značenjsko polje vukovarskog simbolizma. Ali, Vukovar je, k tomu, podsjećamo, i **zbiljskim** gradom. Opći razvojni, ili, ako se hoće, strategijski odnos državnih i lokalnih vlasti spram Vukovara, **kao konkretna grada**, utječe, također, na oblikovanje značenjskog polja vukovarskog simbolizma. I to polje treba imati u vidu jer se i ono aktivno upisuje u značenjske slojeve, premda, doduše, posredno, kao neka vrst **pozadinskog učinka**, „bijelog šuma“. Na tom je tragu spomenutoj trirazinskoj značenjskoj shemi korisno dodati i četvrtu. Nije netočno odrediti je složenicom: **Vukovar – žrtva razvojnog posustajanja**.

(a) **Vukovar 2012. – žrtva razvojnog posustajanja**. I u predloženoj označiteljskoj formulaciji riječ „žrtva“ ima važno mjesto, kao i u prije spomenutoj trirazinskoj razdiobi. Položaj žrtve gradu Vukovaru u ovom okviru analize nije dodijeljen nikakvom planiranom agresijom ili sličnom činidbom. No sigurno mu je nametnut spletom više čimbenika različita podrijetla, u rasponu od gospodarskih, političkih ili geoprometnih do ratnih i poratnih. Žrtveni položaj određen je, ponajprije, činjenicom da vukovarskom gradskom zbiljom vladaju nemale razvojne teškoće. U rasponu od znatne nezaposlenosti radno sposobna stanovništva, smanjivanja društvenog bruto proizvoda i srodnih gospodarskih teškoća do manjka povjerenja vukovarske populacije u pojedine javne institucije ili pesimizma u pogledu na gradsku perspektivu (vidjeti: Živić (ur.), 2012.). Nisu, dakako, neke s popisa razvojnih teškoća vukovarskom posebnosti. Ali se učinci tih teškoća upisuju i u značenjske slojeve vukovarskog simbolizma. Njihov se sažetak svodi na **paradoksalni** značenjski obrat prema kojemu Vukovar 2012. **nije pobijedio u bitci za pravo na optimalni razvitak** nakon uspostave hrvatske vlasti i „mirne reintegracije“ okončane 1998. godine. Prisutnost toga značenjskog obrata u značenjskom polju vukovarskog simbolizma ne nagrizava, doduše, središnju jezgru samog simbolizma. Ona se oblikovala osloncem na posebnu skupinu događaja. Ali, paradoksalno, potvrđuje kako tradicija vukovarske osame u obrani grada nije nestala. Bilo bi i više nego pogrešno ustvrditi kako se u obnovu grada Vukovara u razdoblju 1998.–2012. nije ulagalo. Već i zgojina usporedba prilika zatečenih na kraju srpske okupacije, 1997., s prilikama 2012. pokazuje nemali domašaj vukovarske obnove, dakle, i pripravnost nacionalnih i lokalnih vlasti na taj pothvat. No, očito je, obnova nije uspostavila onaj stupanj gradske razvojne autonomije koja bi označila Vukovar **hrvatskom dunavskom metropolom**, analogno ulozi iz godine 1991., kada je nedvojbeno zaslužio naslov **obrambene metropole hrvatskog istoka**.

Koliko su u taj razvojni manjak ugrađene i prakse nastale produženom primjenom prije spomenutih konstrukcijskih pravila iz drugojugoslavenskog razdoblja, nije očito od prve. Ali je razumno pretpostaviti da su ugrađene. Njihova uporaba tijekom tranzicije, kako je naznačeno, ostavlja trag na tkivu i društva i države. Pa ceh plaća i Vukovar.

(b) **Vukovar 1991. – Hrvatska vruća vrata (Termopil).** Na toj razini Vukovar 1991. opisuje se i tumači na predlošku **velike nacionalne vojne bitke** (primjerice, M. Dedaković, D. Marijan). Presudno je određuju tri osnovna obilježja: nerazmjerna nadmoć agresorskih drugojugoslavenskih i srpskih postrojba; dalekosežni spasonosni utjecaj na daljnji tijek hrvatske obrane od agresije; naglašena obrambena autonomija vukovarskih branitelja upućenih, uglavnom, na vlastite, lokalne, sposobnosti i snage. Koliko nam je vidljivo, tu nema pokušaja primjene kojega s popisa spomenutih drugojugoslavenskih konstrukcijskih pravila radi eventualna opovrgavanja ili preinake spomenutih obilježja.

Vidljivi su, međutim, **posve odvojeni od spomenutih primjera**, i pokušaji promjene tumačenja odnosa između vukovarskih branitelja, na bojišnici, i onodobnog hrvatskog političkog vodstva. Cilj im je pokazati kako su vukovarski branitelji **namjerno** bili prepušteni sami sebi, eda bi se veličina agresorskog zločina u Vukovaru mogla u međunarodnoj javnosti iskoristiti kao neporeciv argument da je Hrvatska izložena agresiji. Drugačije rečeno: Vukovar je **namjerno** žrtvovan. Iscrpnijoj analizi ratovanja informacijama i lažnim informacijama nije odveć teško pokazati kako je posrijedi jedna od takvih agresorskih „operacija“. No nije nekorisno zapitati: gdje je korijen same „operativne“ konstrukcije? Uočiti je: shema se temelji na dva osnovna potporna – Vukovarci su na hrvatskom vrhu prepušteni sami sebi; Vukovarci su **žrtve hrvatskog ratnog plana**. Oba potporna izravno upućuju na uporabu pravila veće hrvatske odgovornosti za zlo i zločine. U brojnim medijskim izvješćima o postupcima agresorskih postrojba nakon zauzeća grada više je nego očito o kakvim je razmjerima nasilja riječ. Na toj, **dokumentarnoj**, razini nijekanje očitoga jalov je posao. Ali, primjenom drugojugoslavenskog pravila o većoj hrvatskoj odgovornosti i krivnji za zlo i zločine općenito, dobiva se novi interpretacijski okvir. U njemu je žrtvovanje Vukovara organizirao hrvatski politički vrh. Cilja se na još jednu „potvrdu“ kako se hrvatske političke težnje za samostalnom državom **ne mogu odvojiti** od Hrvatima „konstitutivne“ zločinačke prakse. Dodatni, a svakako i dobitni, učinak imao se sastojati u zaključnom uvidu kako za zločine počinjene u opsadi Vukovara nisu isključivi krivci drugojugoslavenske i srpske postrojbe nego i – hrvatska vlast.

Paradoksalno, u ponuđenoj promidžbenoj shemi može se nazrijeti i – točna sastavnica. Ona govori da su Vukovarci u obrani grada 1991. **dvostruke žrtve**. Ponaјprije, žrtvama su agresorskih postrojba i drugojugoslavenske/srpske tranzicije. Na drugoj strani, žrtvama su – **hrvatske obrambene nemoći**. No nemoć izravno izvire iz **drugojugoslavenskog manjka** samostalnosti i sposobnosti hrvatske države. (Napadnute ljude i grad nema tko braniti.) A izvire i iz aktivne potpore upletenih međunarodnih sudionika drugojugoslavenskoj i srpskoj agresiji. Prije smo podsjetili: godine 1991. međunarodna je tranzicijska shema za „ove prostore“: kapitalizam + druga Jugoslavija. Stoga se hrvatska obrambena nemoć mora aktivno održavati kao – normalno (drugojugoslavensko) stanje.

(c) **Vukovar 1998. – pozornica „mirne reintegracije“.** Podsjetimo, hrvatska je vlast u Vukovaru uspostavljena u siječnju 1998., po odlasku privremene međunarodne uprave. Godine 1995., po okončanju zaključne pobjedničke operacije Hrvatske vojske, „Oluje“, međunarodni su sudionici agresije uglavili kako Hrvatska

ne smije Vukovar osloboditi vojno nego u odužem procesu „mirne reintegracije“. Samu je zamisao teško odvojiti od sličnih međunarodnih „izuma“, tradicionalno nuđenih tijekom agresije. No budući da su se prilike u ljeto 1995., nakon „Oluje“, bitno promijenile, Hrvatskoj se više ne mogu nuditi prijedlozi bezobrazno „velikodušni“ na hrvatsku štetu, kakav je bio još friški Z-4. Ali se od hrvatske vlasti mogla zahtijevati „obzirnost“ spram agresora. (Koliko je u tomu bilo neobrazloženog optimizma posredno otkriva i odluka NATO saveza godine 1999. da „poučno“ bombardira srbijanske gradove.)

Prva, i **moralno besprijevodna**, posljedica zamisli o mirnoj reintegraciji jest **okončanje ratnih djelovanja i ubijanja**. Promatra li se s obzirom na tu posljedicu, mirnoj se reintegraciji ne može oduzeti **etička kakvoća**. Drugačije stoji s nekoliko drugih posljedica. Zamisao o reintegraciji svezana je, poznato je, s političkom odlukom o amnestiji od odgovornosti svijju agresorskih vojnika. Amnestira se **sudioništvo** u ratu protiv hrvatske države. Amnestija se ne proteže, a ne može se ni protegnuti, na ratne zločine. U tom okviru, međutim, amnestijom su tehnički označeni nevažnima, ne/zločinima, brojni akti srpskog nasilja, u rasponu od zastrašivanja, ucjena, uhođenja do krađa, mučenja, proganjanja. U izvješćima raznolika podrijetla (od osobnih ispovijedi do književnih uradaka) vidljivo je kako takvi oblici nasilja nisu bili rijetki. Pače, s upravljačkih agresorskih razina ohrabrivani su kao nov sadržaj okupatorske normalnosti. Njihovo brisanje pogađa temeljnu **moralnu razliku** između okupatora i okupiranih. Nije netočno u takvu gubitku nazrijeti trag uporabe jugoslavenskog pravila (po kojemu je Srbima dopušteno više nego drugima na „ovim prostorima“).

Praktična sredstva potrebna za javno prokazati takvo nasilje i nasilnike neodvojiva su od uspostave **moralnog reda**. Za njegovu uspostavu/obnovu potrebna je kolektivna svijest koja moralnoj solidarnosti **daje prednost** u odnosu na etničku ili političku solidarnost. Drugačije rečeno: nužna je socijalna suglasnost u odnosu na **žrtvu kao takvu**, neovisno o tomu koliko se ona naknadnim upravljačkim odredbama – birokratizira. To se, očito, nije dogodilo. Stoga se uspostavila socijalna zbilja **suprotna** (mirnoj) reintegraciji. Više istraživanja (Čorkalo, Ajduković, 2009.; Žanić, 2012.; Mišetić, Franc, Miletić, Vrselja, 2012.) izvješćuje o nezamislivoj ne/povjerenju između hrvatske i srpske etničke zajednice u Vukovaru. Pa je točnije govoriti o **podijeljenju** negoli o „reintegriranu gradu“.

Koliko je vidljivo, takvu zbilju dodatno učvršćuju tri skupine čimbenika.

(i) Institucionalna **tromost** adresa za istraživanje ratnih zločina. U različitim su medijima višekratno zabilježeni slučajevi kako su upozorenja bivših žrtava da u gradu slobodno šecu ljudi u sjećanju vukovarskih žrtava označeni „zločincima“ – iznenađivala djelatnike tih ureda. K tomu, određene skupine zločina ostale su u istraživanjima rubne: primjerice, silovanja žena, još više silovanja muškaraca, nasilje nad djecom.

(ii) **Dvosmisleni odnos** političkih stranaka (političkog sektora) spram primarne važnosti uspostave moralnog reda kao temelja mirne „reintegracije“. Budući da su se političke stranke u Hrvatskoj „tranzicijski“ oblikovale kao politički poduzetnici čija se uspješnost mjeri izbornom statistikom, moralne dvojbe za njih nisu najvažnije kada je u izgledu probitak stranke. One su tehnički promatrano – sekundarne. Ta moralna „elastičnost“ političkim strankama omogućuje biti

važnim adresama u pranju/peglanju ratnih i, općenito, „od rođenja“, životopisa. U vukovarskom slučaju, poznato je, najveću je javnu pozornost privuklo svojedobno pranje/peglanje životopisa jednog saborskog zastupnika, inače u ratnom razdoblju dužnosnika „krajinske vlasti“ u Vukovaru. Politički/upravljački „birokracijski“ okvir, definiran odlukom o amnestiji, nedvojbeno mnogima (pa i spomenutu dotičniku), jamči položaj „nevinog“. Ali, ponovimo, na tragu C. Jaspersa, osim kaznene, treba uzeti u obzir i moralnu i političku, a zašto ne, i metafizičku odgovornost (pred Bogom). Ona nije izašla na vidjelo.

(iii) Smjer podređivanja žrtve birokratskim redukcijama (a ne moralnim mjerilima) olakšao je postupno simboličko miješanje skupnih označitelja vukovarskih Srba (kao etničke zajednice) iz razdoblja 1991.–1996. s označiteljima skupine: ratne žrtve. Mnogi među njima su, nedvojbeno, u razdoblju agresije i okupacije stradali ili izgubili imovinu i bližnje. No sam (zabilježeni) gubitak postaje dostatnim za zadobiti i položaj ratne žrtve. Time se briše temeljna razlika između stvarnih vukovarskih žrtava srpske agresije i stradalih u sastavu srpske etničke manjine, **neovisno o tomu** kako su stradali. Ta se tendencija djelomično može obrazložiti stanovitim poopćavanjem oprosta, vidljivijim koliko je srpska agresija 1991. dublje „u bunaru vremena“. Ali se ne može odijeliti od latentnog kontinuiteta u uporabi jugoslavenskog pravila kao mjerodavna praktična orijentira. Jedan od predvidljivih učinaka te prakse jest **snaženje šutnje** samih žrtava srpske agresije o njihovim tegobama, a, u zaoštrenijoj inačici, i **posramljivanje žrtava** (Špoljar Vržina, 2009.).

(d) **Vukovar, hrvatski grad heroj**. U općenitoj hrvatskoj javnosti, koliko je vidljivo, počasni naslov grada heroja, priznat Vukovaru još tijekom tromjesečne agresije 1991., nije izložen nikakvoj sumnji. Naslovu su sukladne i određene političke odluke, kao što su nekolike odluke o obnovi, potpora radu nekih gradskih ustanova (primjerice, Muzeju grada Vukovara) te gradnja posebnih memorijalnih sklopova (groblje branitelja, spomenički sklop na Ovčari, konzervacija vodotoranja). Na tom je tragu i nova gradska tradicija: Kolona sjećanja, kada posebnim memorijalnim mimohodom uključeni u Kolonu odaju počast vukovarskim žrtvama i vukovarskim braniteljima. Ustvrditi, dakle, kako nije bilo većih označiteljskih napora s pomoću kojih bi se jasnije odredio vukovarski status grada heroja nije moguće. Dakako, moguće je izložiti učinjeno analitičkoj kritici polazeći od (implicitne) pretpostavke da se moglo učiniti više ili, s istim uložnim naporima i alatima, bolje. No ta vrst rasprave teško može izbjeći aporetični finale u kojem se argumenti i protuargumenti raspoređuju simetrično, pa su mali izgledi na željeni dobitak.

Na ovome je mjestu, međutim, potrebno uvesti u analizu novu razliku. Ona, najkraće rečeno, dijeli značenjsko polje naslova: hrvatski grad heroj na dvije **nesukladne** razine. Na razini „odozdo“ Vukovar se, označen spomenutim naslovom, učvršćuje na položaju posebne **hodočasničke adrese**, pohađanje koje se, koliko je vidljivo, razvija i prakticira po pravilima **pučke pobožnosti**. Nisu, dakako, posrijedi hodočasničke prakse istovjetne hodočasničkim praksama potaknutim privlačnošću svetih mjesta. Ali je na djelu hodočasništvo potaknuto privlačnošću Vukovara kao **domoljubnog** simbola, odvojena od svake posebne političke pragmatike. Nije pogrešno ustvrditi kako se to, **patriotsko hodočašće**, postupno prometnulo

u (relativno) autonoman i postojan način odnosa spram Vukovara. Prakticira ga i prihvaća uvjerljiva statistička većina u hrvatskom društvu (koja se **ne poklapa** potpuno s hrvatskom narodnom većinom).

Brojnost posjeta, u okvirima takve pučke pobožnosti, utječe, na drugoj strani, na dalekosežnu preinaku **tehničkih i organizacijskih** postupaka namijenjenih prijemu posjetitelja. Vidljive su dvije osnovne prakse. (i) Prva je praksa što je organizira, uvjetno rečeno, **kulturna industrija**, u perspektivi: turizam i njegova **industrija doživljaja**. Uočiti je: uporaba same riječi industrija ovdje je „preteška“ jer takva industrija (još) nije ustrojena. Ali tendencija je očita. Memorijalni sklopovi Vukovara, grada heroja, ustaljuju se kao svojevrsne istočnohrvatske „atrakcije“ koje privlače hodočasnike, putnike, turiste, istraživače. Razložno je vjerovati kako će se te „atrakcije“ u bliskoj budućnosti uklopiti u širu, tehnički nazvanu, „turističku ponudu“ područja, kao, uostalom, i na drugim teritorijima gdje su se odigrale, za pojedine nacionalne ili za europsku povijest, neizbrisive tragedije. U skiciranoj tendenciji, u njezinoj srži, kao, uostalom, i u industriji iskustva, leži **poetika spektakularnosti** iliti intencija da se vukovarska žrtva predoči stilizirano i prilagođeno turističkom dojmu. Uostalom, nemali je broj kulturnih spektakla i nastao na narativu: paradoksalna pobjeda nemoćnih nad moćnima (počevši od biblijskog Davida dalje).

(ii) Druga je praksa što se oblikuje na tragu edukacijskih, studijskih, školskih i srodnih poticaja. Njezin je prirodni okvir institucionalna mreža muzeja/knjižnica/informacijskih centara/radionica. U jezgri te prakse jest prijenos (transfer) vrijednosti i određenih slojeva sjećanja na nacionalni identitet. Budući da je tehnički okvir te prakse edukacijski, ne može se odvojiti od **muzealizacije** uvida, znanja, svjedočanstva, materijalnih predmeta i srodnih sastavnica. U ovom okviru središnja je **poetika objektivacije** jer su u središtu pozornosti „objekti“ koji ukazuju na vukovarsku obranu, patnju i pobjedu. Promatran u dužoj vremenskoj perspektivi takav se tvorbeni pristup prirodno „smiruje“ u nekoj vrsti **enciklopedijskog pregleda** sudionika i događaja.

Razložno je, dakako, biti skeptičan spram mogućnosti prodora do značenjske jezgre vukovarskih događaja s pomoću te dvije prakse. Brojni su dokazi kako i spektakl i enciklopediju treba promatrati kao jednu vrst korisnih „krivotvorina“. Ali taj njihov manjak, u vukovarskom primjeru, nije mjerodavan za odluku o eventualnom odustajanju od jednoga ili drugoga tipa prakse. Jer obje vrste postupaka, nedvojbeno, pomažu učvrstiti položaj Vukovara u simboličkom i komunikacijskom poretku suvremenog hrvatskog društva na položaju ključnog mjesta patriotskog hodočašća. Pri tomu, **konstrukcijski nužno**, ostavljaju i trag **banalizacije** u doživljajnom polju jer se same prakse ne mogu odvojiti od stanovite **mehaničnosti** u ponavljanju glavnih sastavnica sjećanja.

Na razini „odozgo“ značenjsko polje naslova: Vukovar, hrvatski grad heroja, određuje se nešto drugačije. Podsjetimo, naslov intencionalno cilja na dvije osnovne sastavnice. (i) Posrijedi je hrvatski, dakle, **nacionalni** simbol. (ii) Posrijedi je simbol žrtve bez koje hrvatske pobjede u Domovinskom ratu **ne bi bilo**. Obje sastavnice mogu se, kako je naznačeno, održavati u kolektivnom sjećanju tehnikama „odozdo“. No time još nije zajamčena **normativna vjerodostojnost** samog naslova.

Podsjetimo: simboli su, za zajednice čiji su simboli, izvori odgovarajućih **obveza u socijalnom i ekologijskom djelovanju**. Kada zajednica te obveze ne prihvaća, simboli postaju „ohlađenim“ dobrima, srodnim arheologijskim nalazima. Kada ih, pak, prihvaća, simboli postaju **o/zbiljni**, dakle, uključeni u oblikovanje zajednice na ključnim razinama kao aktivni **generatori** društvene imaginacije, rituala, normativnih mreža, habitusa, ciljeva i drugih sastavnica u praksama identifikacije i planiranja razvitka. Promatran na taj način, naslov: Vukovar, hrvatski grad heroj otkriva se kao simbol/**program** hrvatske nacionalne **slobode** (političke, socijalne, gospodarske, kulturne). Njegova uvjerljivost u društvenoj zbilji određena je, dakle, **veličinom i sadržajem praktične slobode** s pomoću koje se oblikuju političko, socijalno, gospodarsko ili kulturno djelovanje u hrvatskom društvu. Nije pogrešno **nazivničke** prakse u kojima se ta djelovanja idealnotipski **sažimlju i povezuju** označiti terminima: **suverenost i državništvo**. Suverenost je opća označnica za cjelinu ostvarene nacionalne slobode. Državništvo je opća označnica za onu razinu političke i javne prakse koja je orijentirana ili nadahnuta boljitkom zajednice, ili, kako se u aktualnim kritičkim raspravama voli reći, „javnim dobrom“. Drugačije rečeno, „alat“ kojim se normativna vjerodostojnost naslova: Vukovar, hrvatski grad heroj osnažuje i obnavlja, u društvenoj se zbilji očituje ponajprije kao **kakvoća državništva**.

Prigodna, *ad hoc*, skica glavnih figura državništva u hrvatskom društvu nakon godine 1991. nudi razdiobu na tri osnovne sheme. Prva se rabi do, približno, 1999., a sažeta je u složenici: **Imamo Hrvatsku**. Pri tomu ratna zbilja jasno pokazuje da je u zbilji nemamo, ali državnička intencija otkriva da je želimo/hoćemo imati. Druga se rabi, približno do 2010. godine. Određena je dvjema osnovnim izjavama: **Nemamo alternativu; i: Sjajno smo se zadužili**. Jedna je, poznato je, ponuđena kako bi se poduprla „spasonosna“ uloga Europske unije u budućem hrvatskom razvitku. Dužnička je ponuđena, pak, kao dokaz „slobodne“ hrvatske gospodarske politike. Neovisno o tim povodima, očito je kako obje izjave pokazuju da je na djelu državništvo koje se orijentira **udobnošću u – gubitku slobode** (dužničko ropstvo, politička ovisnost). Treća se rabi u aktualnom razdoblju, a najmanje netočno označuje je složenica: **Hrvatska je slučajna država**. Nije, dakako, nijedan politički sudionik u Hrvatskoj tako linearno ponudio tu složenicu za označiti obzor vlastita djelovanja. Ali svojevrsna aktualna **normalizacija gubitka slobode** (nacionalne, socijalne, gospodarske itd.), kakva se sugerira s hrvatskih političkih adresa, složenicu o slučajnoj državi pretvara u više od usputne retoričke figure jednog hrvatskog dužnosnika. Promatra li se evolucija hrvatskog državništva iz naznačene perspektive, ne može se izbjeći sumnjičavi ton u pitanju: što, zapravo, političkom sektoru znači naslov: Vukovar, hrvatski grad heroj sada/ovdje?

Unos sumnjičava tona u pitanje o stvarnom značenju vukovarskog simbolizma ne cilja, dakako, izvrnuti sumnji vukovarsku heroičku praksu u jesen 1991.; ona je, dokumentarno promatrano, izvan sumnje. Sumnjičavost cilja na skicirani paradoksalni, socijalni i politički, obrazac po kojemu se društvene obveze što ga vukovarski simbolizam nalaže imaju prakticirati. Izvor paradoksalnosti je u praksama državništva **izravno oprečnim** središnjem sadržaju vukovarskog simbolizma. Načelni odnos spram takva nesklada može biti trovrstan. (i) Nesklad je otisak trajno organizirane shizofrenije. (ii) Nesklad se uklanja promjenom prakse držav-

ništva. (iii) Nesklad se uklanja „reformom“ vukovarskog simbolizma. Vjerojatnost brisanja nesklada promjenom prakse državištva u aktualnim prilikama ravna je nuli. (Držimo da to i nije potrebno posebno argumentirati.) Nesklad po predlošku trajno organizirane shizofrenije je vjerojatniji. No njegova **javna** vidljivost može trajati samo do trenutka kada postaje smetnjom u praksama državištva. Od tada dalje na pozornici ostaju dva usporedna procesa. (a) „Izvorno“ vukovarsko sjećanje na osloboditeljski simbolizam povlači se u **privatnu sferu**. (b) Na drugoj strani, državištvo se prihvaća posla na „reformi“ samog simbolizma. Osnovna je zadaća „reforme“ „socijalizirati“ osloboditeljsku jezgru simbolizma i učiniti je javno **sukladnom** prije skiciranoj evoluciji hrvatskog državištva (ne obratno). Iltiti: preokrenuti je u znak – „uspješna zaduživanja“ s poučnim dodatkom: (zaduživanje) bez alternative.

Na tom poslu uporaba konstrukcijskih pravila iz drugojugoslavenskog razdoblja, **kao valjanih alata**, jest, za zbilja, – bez alternative. Uporaba ne implicira pravocrtnu primjenu pojedinih pravila na vukovarski „slučaj“. Naprotiv, uporaba se služi posrednim tvorbama, prije skiciranim narativima. Posrijedi su priručne re/mitologizacije pojedinih programa ili ciljeva nastalih u praksama hrvatskog državištva, bilo po nalogu „međunarodne zajednice“ bilo po poticajima državištva „iznutra“. Na prije skiciranu tragu mogu se nazrijeti i četiri (vjerojatna) načina „reforme“ vukovarskog simbolizma.

(i) U narativu o Regiji i Zapadnom Balkanu Vukovar zadobiva simboličnu ulogu mosta/generatora nove regionalne suradnje. Pri tomu se razvitak te suradnje označuje **nužnim**. Time se, posredno, osloboditeljska simbolična zaliha Vukovara preokreće u zalihi (nimalo simbolične) razvojne ovisnosti Vukovara o Regiji koja je 1991., organizirala agresiju na Vukovar i koja (ni sada) nije pripravna to priznati.

(ii) U antifašističkom narativu Vukovar zadobiva istaknut simbolički položaj jednog od tradicionalnih ishodišta antifašizma. Narativom se stavlja u zgradu zgođna činjenica da Vukovar 1991. nisu napali samo „fašisti“ (misli li se pri tomu, uostalom neprecizno, na četnike). Napali su ga **ponajprije** – komunisti. Sukladno tomu, osloboditeljska simbolična zaliha Vukovara počiva na **antitotalitarizmu**, a ne na posrednoj aboliciji srpskih komunista stvarnih organizatora agresije.

(iii) U demokratskom narativu Vukovaru se (kao uostalom i ostatku Hrvatske) stavlja u obvezu „unapređenje demokracije“. Načelno promatrano, posrijedi je logična izvedenica iz antitotalitarne vukovarske zalihe. No narativom se stavlja u zgradu činjenica da se socijalna zajednica u Vukovaru oblikuje **podijeljeno** zato što birokracijsko posredovanje žrtava sabotira uspostavu moralnog reda u okviru kojeg bi se jasno razlikovali zločinci i žrtve. Takva je „demokracija“ pogodnija za zločinitelje nego li za druge. I srodnija je durkheimovskoj anomiji.

(iv) Narativom o novoj pravednosti razložno se ističu životne teškoće hrvatskog pučanstva koje živi od svog rada (ako je, uopće, u prilici raditi). No istim narativom osnažuje se i nova/stara homogenizirajuća slika u kojoj „istost“ „poniženih i uvrijeđenih“ postaje sudačka instanca za stigmatizaciju drugih, jednako fundamentalnih razlika: nacionalnih, moralnih, profesionalnih, spolnih itd. Sukladno narativu, Vukovar ne bi trebao biti zarobljen prošlošću nego bi se imao okrenuti – razvitku. Pri tomu se stavlja u zgradu što zahtjev za „okretanje razvitku“ leži

na raskidu veze s vukovarskim osloboditeljskim simbolizmom, dakle, na brisanju za suvremeni Vukovar **temeljne razlike** koja dijeli slobodu od neslobode, jer bi to imala biti – zarobljenost prošlošću.

Lako je u ponuđenim skicama uočiti tragove pojedinih konstrukcijskih pravila iz drugojugoslavenskog razdoblja. U prvom, regionalnom, posrijedi je odjek jugoslavenskog pravila po shemi: Jugoslavija (Regija) prije posebnih nacionalnih država. U drugom uočiti je otisak revolucionarnog pravila po shemi: komunisti su uvijek u pravu. U trećem vidljiv je odjek pravila veće hrvatske odgovornosti za zlo, pa im i ne pripada pravo na život u moralnoj zajednici. U četvrtoj ponovo se vraća odjek revolucionarnog pravila. Itd. Već smo prije upozorili, ustrajnost u uporabi spomenutih konstrukcijskih pravila ne treba držati nostalgичnom sklonošću „vječnom vraćanju istoga“. Treba njihovu uporabu zamisliti i kao posve racionalne zgrade, s različitim korijenima i poticajima. Važnije je, međutim, podsjetiti kako uporabe, ma koliko bile tehnički raznolike, ciljaju na isto: **na staru/novu normalizaciju neslobode** po shemi: sjajno smo se zadužili. Time se stiglo na rub „novog“ vukovarskog simbolizma. Namjesto simbolizma osloboditeljske žrtve grada heroja Vukovar bi imao biti **mjestom simboličke ponude promašene prošlosti kao spasonosne budućnosti**. Ipak, **posve bezrazložno**, vjerujem da se takvo što – neće dogoditi.

Literatura

- AGAMBEN, G. (2008.), *Izvanredno stanje*, Deltakont, Zagreb.
- ČORKALO BIRUŠKI, D., AJDUKOVIĆ, D. (2009.), Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara, *Revija za socijalnu politiku*, 16 (1), 1-24.
- GLAURDIĆ, J. (2011.), *Vrijeme Europe, Zapadne sile i raspad Jugoslavije*, Mate, Zagreb.
- MIŠETIĆ, A., FRANC, R., MILETIĆ, M. G., VRSELJA, I. (2012.), Sadašnjost i budućnost Vukovarsko-srijemske županije iz perspektive njezinih stanovnika, u: D. ŽIVIĆ (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija. Prostor, ljudi, identitet*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar / Vukovarsko-srijemska županija, Zagreb – Vukovar, 439-452.
- RADELIĆ, Z. (2006.), *Hrvatska u Jugoslaviji 1945 – 1991. Od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- RAMET, S. (2009.), *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.–2005.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- ROGIĆ, I. (2012.), *O sudionicima liberalizacije šezdesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj* (u pripremi).
- ŠPOLJAR VRŽINA, S. (2009.), Hrvatski Domovinski rat i prakse posramljivanja – antropološki osvrt, u: D. ŽIVIĆ, I. ŽEBEC (ur.), *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 243-262.

TUĐMAN, M. (2012.), *Programiranje istine. Rasprava o preraspodjelama društvenih zaliha znanja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

WITTFOGEL, K. (1988.), *Orijentalna despocija: usporedno istraživanje totalne moći*, Globus, Zagreb.

ŽANIĆ, M. (2012.), *Simbolična konstrukcija urbanog prostora na primjeru grada Vukovara* (rukopis).

ŽIVIĆ, D. (ur.) (2012.), *Victor quia victima. Nada za Hrvatsku*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb –Vukovar.

ŽIVIĆ, D. (ur.) (2012.), *Vukovarsko-srijemska županija. Prostor, ljudi, identitet*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar / Vukovarsko-srijemska županija, Zagreb – Vukovar.